In memoriam lingua: 'n linguistiese ondersoek van 'n metafiksionele teks deur Etienne van Heerden

Leonore Mackenzie
Dept. Afrikaans & Nederlands
Rhodes Universiteit
GRAHAMSTAD

Abstract

In memoriam lingua: A linguistic investigation of a metafictional text by Etienne van Heerden

*Metafictional texts always problematize explicitly and/or implicitly the ability of language to signify a reality beyond itself. It follows that an assessment of a metafictional text should benefit by an investigation of its linguistic fabric. A similar investigation of Etienne van Heerden's short story "Die wederopstanding van Olive" in *Liegfabriek* (a) outlines a number of the author-narrator's strategies – verbal and non-verbal – in order to circumvent the insignificance of his medium; (b) brings the reader to a realisation of his/her own participation in the stultification of language, and (c) reveals the inherent content of all literary texts.*

1. Inleiding

Carstens (1992:77) beweer: "Kennis van die linguistiek bied onder andere 'n basis waarop ons beter kan begryp waarom ons ervaar wat ons wel ervaar by die lees van 'n literêre teks." Hierdie uitspraak het as motivering gedien vir die linguistiese ondersoek van die kortverhaal "Die wederopstanding van Olive" in *Liegfabriek* van Etienne van Heerden.

"Die wederopstanding van Olive" strook met Hutcheon (1980:1) se omskrywing van 'n metafiksionele teks as "fiction about fiction, that is, fiction which includes within itself a commentary on its own narrative and linguistic identity". Dienooreenkomstig aktiveer "Die wederopstanding van Olive" 'n outeur-verteller wat self bewustelik by die skryfproses – die verwerking van taal – betrokke is. Hierdie vertelstrategie stel die medium van die teks voorop en fasiliteer sodoende 'n ondersoek van die teks se linguistiese vesel.

'n Linguistiese ondersoek van 'n metafiksionele teks moet rekening hou met die beskouing dat metafiksie 'n kenmerkende literêre vorm van die postmodernisme¹ is. 'n Linguistiese ondersoek van 'n metafiksionele teks word dus uiteraard gerig deur die postmodernistiese problematiek insake taal se onvermoë om die realiteit te benoem. Dié onvermoë word toegeskryf aan taal se verbrokkeling in 'n Babelse verwarring van diskoerse wat die fenomenologiese wêreld só versplinter dat dit onkenbaar is (Fokkema, 1984:13).

Die geding met taal as uitgeputte tekensisteem – of 'liegfabriek' – bring die postmodernistiese outeur voor 'n absurde keuse: óf hy/sy swyg en verbeur outeurskap óf hy/sy skryf met die bewuste voorkennis van taal se onvermoë om ondubbelsonnig te beteken.

2. Die titel

'n Verwysing na die negentiende-eeuse “skryfvrou” (25)² Olive (Schreiner) stemmel die titel van genoemde kortverhaal met heimwee vir die etos van die negentiende-eeuse Realisme. Hierdie etos veronderstel dat tekste onverwikkelde werke is waarin “an epic world, by means of a comprehensive, encircling and inclusive narrative” geskep word (vgl. Fokkema, 1984:13).

Die multitalige woordspeling in die titel impliseer emosionele labiliteit; 'n wisseling tussen verwagting en vrees. Die “skryfvrou” (22) se voornaam, *O-live*, dui op 'n versugting om die hervitalisering van 'n uitgeputte tekensisteem te bewerkstellig.

In die teks wat volg, word die outeur-verteller se vrees vir die daad van benoeming eksplisiet blootgelê wanneer hy 'n oorbekende militêre voertuig omskryf as “'n vreemde masjien wat byna soos 'n koringkriek lyk” (19). Sy weiering om die naamwoord *casspir* te aktiveer dien ook as 'n teken van sy weersin in en ontkenning van 'n ongure ideologie.

2.1 Die rol van die leser

Die semantiese spel in die titel vestig die aandag op die medium van die teks, “the very language whose referents serve to construct that imaginative world” (Hutcheon, 1980:29). Die taalaanbod doen ook 'n beroep op die inset van 'n linguisties ingeskerpte leser met 'n dekonstruktiewe instelling; 'n leser “who will

¹ 'n Oorsig van die uitgebreide metakritiese polemieë oor die bestaansreg al dan nie van die begrip *postmodernisme* val buite die bestek van hierdie artikel.

² Bladsynommers in hakies verwys na Van Heerden, E. 1988. Die wederopstanding van Olive. In: *Liegfabriek*. Kaapstad: Tafelberg. p. 12-26.

engage himself (sic) intellectually, imaginatively, and affectively" (Ryan, 1985: 35); 'n leser wat die teks se linguistiese weefsel sal "bymekeer (skraap)", "skik" en "op(hys)" sodat die "verhale" daardeur kan "loei" (23, 24, 25).

3. Die teks se referensiële vesel

Die referensiële gebeure verloop kortliks soos volg: in die slotbeweging van die teks sit die outeur-verteller vermoedelik by sy lessenaar. Hy "skuif eers die tikmasjien eenkant toe en lees weer", "knik, en trek die telefoongids nader" en "skakel die (National English Literary Museum, Grahamstown)" (25, 26). In die openingsbeweging van die teks – ná 'n onbepaalde verloop van vertelde tyd – "ontvang (hy) die Schreiner-dokumente ... van die Openbare Biblioteek op Craddock" (26).

Die outeur-verteller se tydrawende navorsing ontmitologiseer die skryfkuns as synde 'n spontaan geïnspireerde aktiwiteit.

3.1 Die inhoud

Die inhoud van die referensiële vesel dui op 'n outeur-verteller wat die betekenis van sy verhaal met historiese feite wil bestendig. Dit is 'n verloorsak, want reeds tydens sy voorlopige ondersoek van 'n enkele argiefstuk – 'n koerantberig (12) – vind 'n intertekstuele vervloeiing van betekenis plaas. Die berig benoem Schreiner as vrou en gesinsmens ("Cronwright was waiting with two small coffins, one of the baby and one of the beloved dog, Nita"), as liberaal-humanis ("the coffins carried by ten staunch natives") en as sosiale wese ("procession of friends").

Later in die teks reageer die leser op 'n eksplisiete intertekstuele prikkels om Butler se werk *The Re-internment* (sic) *on Buffelskop* te raadpleeg (26). Butler verwys op sy beurt na ander biografieë waarin Schreiner onder meer getipeer word as 'n selfsugtige egotis; as wanordelik, onprakties, neuroties oor privaatheid; as latente lesbiër en rassistiese feminis. Dié intertekstuele verbodskeling problematiseer Schreiner se identiteit; hoe meer sy ver-taal word, hoe meer vervloei haar eie-ek in 'n intertekstuele smeltkroes waaruit 'n ander betekenis gedistilleer word: taal funksioneer nie as 'n openbarende instrument nie, maar as 'n betekenisversluitende 'liegfabriek'. Die leser besef dat niks in die wêreld vaspenbaar is nie; dat fiksie en werklikheid/geskiedenis onontwarbaar is: "... a series of constructions, artifices, impermanent structures" (Waugh, 1984:7).

3.2 Die struktuur

Die bondige, sikliese struktuur van die referensiële plot beklemtoon die outeur-verteller se minagting vir en sy malende gedagtes oor die getuieniswaarde van taal.

Dit is egter 'n verbrokkelde sirkelstruktuur wat hier ter sprake kom, want 'n referensiële fragment – die foto van Olive Schreiner se “klipgraf op Buffelskop” (12) – is vasgevang in die teks se ontologiese vesel. Hierdie ‘misplaaste’ konteks stroop die foto van 'n vaste betekende buite die teks. Die sarkofaag be-teken nou eerder die outeur-verteller se kanse om sy “onverwerkte herinnering” (14) sinvol te orden. Boonop belig die semantiese veranderlikheid van selfs 'n gewaarmerkte foto “the impossibility of fixing a moment of presence outside language that would ground the text” (MacCabe, 1988:436).

3.3 Die taaltekstuur

'n Dinamiese taaltekstuur animeer die strak beskrywing van 'n outeur-verteller wat nie tot skryf kom nie. Die teenwoordige tydsvorm van die passasie suggereer die outeur-verteller se vasberadenheid om sy skrywersblok te oorwin. Die bondige laaste en voorlaaste sinne van die teks, albei ingelei met die persoonlike voornaamwoord *ek*, simuleer die werktuiglike handeling van 'n outeur-verteller, ontsenu deur sy eie ontoereikendheid as skrywer.

Die outeur-verteller se passiewe fisieke handeling, naamlik *skuif, lees, knik, trek, skakel* en *ontvang*, benoem sy onmag. Terselfdertyd word die terme se taalkundige tipering as werk-woorde ondermyn, want hier be-teken hulle juis die aktant se trae vordering, selfs inersie. Sodoende word die weet-enskap van taal ook as 'n pseudo-empiriese ‘liegfabriek’ blootgelê.

4. Die teks se ontologiese vesel

Die referensiële plot omraam die ontologiese grondstof vir 'n (moontlike) verhaal oor die outeur-verteller se herinneringe aan sy kleintyd “twee dekades” (25) van tevore op 'n Oos-Kaapse plaas. Hierdie ontologiese materiaal verrys “ongevraag, met die *onbehae* van *onverwerkte herinneringe*” (12). Die opeenstapeling van die ontkennende prefiks onderstreep die moontlikheid dat die outeur-verteller eintlik 'n gans ander verhaal wou skryf. Nietemin benut hy die willekeurige sinsmatige verlegging, want die teks se ontologiese vesel is deurlopend gestippel met die voorlopige aftasting van strategieë – verbaal en nie-verbaal – wat moontlik sy bewussynstroom sinvol sou kon kanaliseer.

4.1 Die aftasting van etlike verbale strategieë

4.1.1 Taalregisters

Denke kan nie ongemedieerd weergegee word nie; denke word altyd in taal geaktiveer en in toepaslike taalregisters gekommunikeer.³ Dienooreenkomstig aktiveer die outeur-verteller die onderskeie taalregisters waarin sy herinneringsfragmente gekonstitueer is. Die teks bevat onder meer 'n uittreksel uit die dagboek van Olive Schreiner se eggenoot, Samuel Cronwright (12), drie reëls uit Tennyson se gedig "In Memoriam" (1, 18, 25), 'n aanhaling uit die Eerste Minister se toespraak (18) en 'n fragment van 'n formele brief (26).

Uit die aard van die saak kan dié collage van taalregisters (van die geskiedenis, die kunste, die politiek en die amptenary) nie 'n geïntegreerde werklikheid buite die teks benoem nie; dit weerspieël slegs die outeur-verteller se labirintiese gedagtegang en weereens: taal as ooreiste tekensisteem.

4.1.2 Vertelperspektief

Dit blyk dat die outeur-verteller poog om die betekenismoonlikhede van 'n ongewone vertelperspektief te peil, naamlik Fokkema (1984:41) se "so-called camera-eye ... the favourite of typologists of point-of-view, but rare to the point of nonexistence in actual practice".

Verskuiwende herinneringe aan mense, dinge en gebeure word aanvanklik yl bewoord weergegee. Hierdie 'woord-foto's' skep die illusie van direkte toegang tot die outeur-verteller se gedagtes; dit is asof die leser met 'n minimale tussenkoms van semantiese afval⁴, deur 'n foto-album blaai: "Joe Mann ... hy't 'n verlepte kakiehoedjie op en sy klipwerkershande is groot en eelterig. Ons staan neffens die sarkofaag ..." (14), "Ma se hare is in 'n bolla saamgevat en sy't 'n ligblou somersrok aan ..." (15), "(Pa) staan op die stoepmuurtjie, hande in die sye, en kyk hek se kant toe ..." (15), "Juffrou Barber lyk streng in 'n hoë nekkraag van sy ..." (15), "Die orkeslede buk om hulle instrumente op te raap ..." (18), "Die boere wat die vlotte met trekkers sleep, steek in hulle spore vas ..." (18).

Die statiese beelde word beweegliker wanneer die outeur-verteller se herinneringe swaai na die rumoer op die "miedjaart" (21) waar die be-duiwelde weer-

³ Vergelyk in hierdie verband Vorster (1983:171) se uiteensetting van Hymes se "communicative competence".

⁴ Fokkema (1984:46) beskryf die ambag van postmodernistiese outeurs soos volg: "... they recycle semantic waste".

magoffisier (hy het 'n gaffel in sy hande) die mied aan die brand steek. Vir oulaas rus die kamera-oog op die verweese Boe wie se man weerloos in die hooimied wegkruip (22).

Daarna is dit asof die outeur-verteller nie die hartverskeurende herinneringe aan die plaasarbeider se koelbloedige moord uit 'n onbetrokke kamera-oog-perspektief kan volhou nie. 'n Verbale salvo volg, besaai met die neweskikkende voegwoord *en* wat verraai dat die outeur-verteller oorrompel word deur 'n voortlewende haat teen die heersende ideologie: "Rooi smelt Reitz se hande om die gaffel *en* sy lyf begin smelt *en* hy vloei in sy rooi stewels in *en* word 'n hoop kaiings omring deur sy knipmes, sy pyp *en* die gespe van sy lyfband ..." (20). Die statiese beelde het nou 'n dinamiese visioen van vergelding geword wat wag op "pistole en manne wat pistole dra, regerings en manne wat regeer ..." (22).

Hierdie verteltegniek – die skielike oorskakeling van "minimalist narrative" na "galloping diegesis" (Hutcheon, 1980:35) – skep dissonansie; 'n wanklank wat die leser affektief inskerp om die outeur-verteller se onthutsende perspektief op Afrika te 'sien': die skreiende wanstrukture van haar koloniale stelsels en die onafwendbare teengeweld só hewig dat slegs memento's van die onderdrukkers – knipmes, pyp en gespe – behoue bly.

5. Die aftasting van etlike nie-verbale vertelstrategieë

Die postmodernistiese outeur se oënskynlik traak-my-nie-agtige houding "whether (the text) consists of linguistic or other signs" (Fokkema, 1984:43) kan beskou word as 'n teken van sy/haar gewilligheid om enige tekensisteem te aktiveer indien dit sou bydra om 'n werklikheid buite die teks te benoem.

Dienooreenkomstig blyk dit dat die outeur-verteller toegee aan 'n voorlopige aftasting van nie-verbale strategieë.

5.1 Fotografiese materiaal

Gestroop van 'n vaste betekende buite die teks, word die "foto van (Olive Schreiner se) graf op Buffelskop" (12) bloot 'n onbeduidende beeltnis van 'n "versteende boepens van klip" (13). Die sarkofaag be-teken dus ook die teks as geheel: 'n beklemde baarmoeder gevul met "'n patetiese houpie" tekens, "verweer" deur "baie hande (wat) deur die dekades aan hulle gevat, hulle bevoel en weer teruggeplaas het" (23).

5.2 Diakritiese tekens

5.2.1 Hakies

Die outeur-verteller se herinneringe aan 'n ouerlike gesprek (16) word gedeeltelik – in die trant van toneelaanwysings – tussen hakies geplaas. Hierdie skryfwyse beklemtoon die gestileerdheid van die gesprek. Die dialoog word as voorafbe-paal, selfs geoutomatiseer, aangebied: “Ma (*altyd* versigtig)”, “Pa (sag soos hy *altyd* is wanneer geweld ter sprake kom)”.

Dié parodie van 'n gesprek verwek nie nuwe betekenis nie, maar demonstreer in hoe 'n mate taalkommunikasie in konvensie versteen is – tot so 'n mate dat 'n kreatiewe wisseling van gedagtes nie kan plaasvind nie. Deur die defamiliarise-ring van 'n stereotipe gespreksituasie word stagnante taalgebruikspatrone bloot-gelê.

5.2.2 Ellipse

Weglatingstippels in die alledaagse ouerlike gesprek dui enersyds op die broosheid van daardie herinnering en andersyds op die outeur-verteller se afkeer van die holruggerde woord. Die leser word telkens geprikkel om die halfsinne met gemeenplase te voltooi, byvoorbeeld, “Hy’s nog te klein om te ... (verstaan)” en “In die ander distrikte ... (maak hulle sus of so)”. Hutcheon (1980:26) se kommentaar oor die funksie van ellipse in die metafiksionele teks is op die betrokke voorbeeld van toepassing: “... blanks appear in texts – functioning as areas of mute articulation around which language could pivot ... experiences of repetition come into being”. Dié (stilswyende) blootlegging van gemeenplase maak die leser bewus van sy/haar eie konstituering in en instandhouding van “petrified meanings” (Fokkema, 1984:45).

5.2.3 Aanhalingstekens

In die openingsbeweging van die teks lees die outeur-verteller weer die koerant-beriggie waarin Olive Schreiner se herbegraving gerapporteer word (12). Die pa-ragrawe van die beriggie open telkens met aanhalingstekens, maar word daar-sonder afgesluit. Hierdie strategie be-teken die outeur-verteller se futloosheid; sy onmag “to revitalize the word” (Ryan, 1985:47). Daarbenewens maak dit die le-ser uit die staanspoor bewus van 'n spel met aanhalingstekens in die teks.

Die strategiese aktivering van geslote aanhalingstekens stel daardie herinneringe voorop wat nog die mag besit om die outeur-verteller sporadies (maar om uiteen-lopende redes) te ontroer: die *skoonheid* van die Tennyson-gedig (12), die *sin-loosheid* van taal-‘kommunikasie’ (16), die *geweld* gepleeg onder die dekmantel

van vaderlandsliefde (21, 22, 24). Selfs strategies geaktiveerde aanhalingstekens kan dus nie betekenisonderskeidend funksioneer nie.

Die strategiese weglating van aanhalingstekens belig die outeur-verteller se *a priori*-aandeel in die vernietiging van sy medium. Tennyson se eens ontroerende vers (12) verbruik die outeur-verteller later (sonder aanhalingstekens) as siniese retrospektiewe kommentaar op die Eerste Minister se toespraak. Die outeur-verteller se suspisie dat “dié verhaal steeds op (sy) hande (sterf)” (25) loop op ’n skrywersblok uit: “Wat méér kan ek nou sê?”, “Wat kan ek sê?” (25). Onmiddellik daarna volg die derde en laaste insetsel van die nou uitgeputte strofe uit “In Memoriam” – steeds sonder aanhalingstekens en met ’n vraagteken geskend. “Ja, dit ook” (25) is oplaas gereduseer tot ’n mikrokosmos van die teks – “’n patetiese hopie tekens” (23) té ooreis om te benoem.

6. Samevatting

In hierdie artikel het ek probeer uitwys hoe Carstens (1992:76) se stelling dat “kennis van die linguistiek ... kan bydra om meer van die literêre teks self te wete te kom”, van toepassing is op die interpretasie van ’n bepaalde metafiksionele teks.

Nieteenstaande Carstens (1992:81) se waarskuwing dat kennis van die linguistiek nie “as essensieel vir die begrip en interpretasie van literêre tekste” gesien moet word nie, blyk dit dat ’n ontrafeling van die “Die wederopstanding van Olive” die inset van ’n linguisties ingeskerpte leser vereis. ’n Linguistiese ondersoek van die teks (a) omlin etlike van die outeur-verteller se strategieë – verbaal en nie-verbaal – om die onbeduidendheid van sy medium te omseil; (b) bring die leser tot ’n besef van sy/haar eie aandeel in die ontgraving van taal, en (c) ontplooi die wesenlike inhoud van *alle* literêre tekste, naamlik “the process of creation, the construction of language and the nature of inventiveness” (Ryan, 1985:45).

Bibliografie

- Butler, G. (ed.) 1983. *The Re-interment on Buffelskop*. Grahamstad : Institute for the Study of English in Africa.
- Carstens, W.A.M. 1992. Het die tekslinguistiek enige implikasies vir die studie van literatuur? *Literator*, 13(2): 76-83.
- Fokkema, D.W. 1984. *Literary History, Modernism and Post-Modernism*. Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company.
- Hutcheon, L. 1980. *Narcissistic Narrative. The Metafictional Paradox*. New York & London : Methuen.
- MacCabe, C. 1988. Language, Linguistics and the Study of Literature. In: Lodge, David (ed.) *Modern Criticism and Theory*. London & New York : Longman. p. 432-444.
- Ryan, P. 1985. The Postmodern Text in Recent American Fiction. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap*, 1(4): 38-52.

- Van Heerden, E. 1988. Die wederopstanding van Olive. In: *Liegfabriek*. Kaapstad : Tafelberg. p.12-26.
- Vorster, J. 1983. Uit die mond van die moeder: eerste proewe van Afrikaanse "baby talk". In: Claassen, G.N. & Van Rensburg, M.C.J. (red.) *Taalverskeidenheid. 'n Blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans*. Pretoria en Kaapstad : Academica. p.171-228.
- Waugh, P. 1984. *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London & New York : Methuen.